

ВЕЛИКИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ

ДАНИЛО ЯНЕВСЬКИЙ

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЕЛІТИ:

20—30-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

Розділ 1. Початкові питання

Переднє слово

Шановні читачі, ви тримаєте в руках текст, написаний виключно і тільки задля задоволення моєї власної допитливості.

Не ставив собі за мету встановити остаточну істину на всі часи й для всіх.

Не мав на меті щось комусь довести, переконати або в будь-який спосіб вплинути на переконання — ясна річ, якщо вони взагалі сформовані.

Не ставив собі за мету написати критичний текст щодо тих колег, які роками досліджували перебіг подій на території сучасної України у 20—30-х роках ХХ століття.

Ні, ще раз ні!

Вийшовши на пенсію та свідомо залишивши другу найдавнішу професію (тобто журналістику), знайшов час і натхнення розпочати новий для мене науково-популярний проєкт, який пропоную вашій увазі.

Принадібно запрошую для обміну думками — ясна річ, в академічних межах обміну думками та дискусій. Суть проєкту: узагальнити те, що давно і всім відомо,

очистити факти від вербального лушпиння, розставити їх в хронологічному порядку. Отже, по-перше, спробувати зрозуміти смисли — тих часів, тих людей, тих подій.

По-друге, якщо пощастить, звісно, спробувати зрозуміти як ті часи, люди та події вплинули — якщо вплинули — на час, людей та події, серед та всередині яких довелося жити й мені, і кожному з вас.

Українці та «українська справа»: початки

Ключ до розуміння принаймні деяких проблем, які впродовж усього XX та початку XXI ст. пережило

та переживає населення / громадяни сучасної України, знаходимо на с. 201—202 першого тому історико-економічного дослідження «Економічна історія України» (Інститут історії України НАНУ, Київ, 2011.).

Цитую: *«Наприкінці XIX ст. українці становили в містах не більше третини населення. Найменше українців проживало у великих містах (тобто в центрах економічних,*

Портрет В. Тарновського.
Худ. А. Горонович.
Національний художній музей
України

культурних, з різними формами громадянської активності. — Д. Я.): в Одесі, наприклад, їх налічувалося близько 6 %, у Києві — 22 %. Загалом у промисловості, транспорті й у торгівлі (тобто в тих сферах, які потребували бодай базових навичок читати, писати, рахувати та хоч якогось рівня професійної підготовки. — Д. Я.) тоді працювало 9 % українців. Серед учених, митців, медичних працівників, церковнослужителів їх було й того менше — 0,5 %».

Г. Галаган. Джерело: суспільне надбання

При цьому організованих активних діячів українського руху нараховувалися одиниці. Перша «Громада», петербурзька (60-ті роки XIX ст.) — це, можливо, 15 осіб. Матеріально їхня діяльність підтримувалася аж двома поміщиками — Василем Тарновським (молодшим) та Григорієм Галаганом.

Друга в часі, київська (це 70-ті рр. XIX ст.), на відміну від першої була таємною! Основу цієї «Старої Громади» становили 10—20 осіб».

Є. Чикаленко (1861—1929), ініціатор створення Української Центральної ради.
Джерело: суспільне надбання

Київська «Громада». 1873 рік.

Джерело: суспільне надбання

Вступ до неї *«був жорстко регламентований», «а з урахуванням тих, хто співпрацював і співчував цій організації, кількість її членів та симпатиків сягала 200 осіб, в т. ч. 70 постійних».*

Попри ентузіазм та зусилля *«українська справа»* станом на початок ХХ століття мала вигляд сумний. Ось як бачив її видатний просвітник Євген Чикаленко: *«Рух наш ніколи не вмере, а коли й іде пиняво, то через те, що у нас нема буржуазії своєї. Панство наше давно покинуло народ і приєдналося до російської або до*

Безплатно. №. Листа, 85
205

ПЕРВАЯ ВСЕОБЩАЯ ПЕРЕПИСЬ
населенія Россійской Имперіи,
на основаніи ВЫСОЧАЙШЕ УТВЕРЖДЕННАГО ПОЛОЖЕНІЯ 5 Іюня 1895 года.

Губернія или область: *Кіевской губ.* ПЕРЕПИСНОЙ ЛИСТЪ ФОРМА А. Уездъ или округъ: *Сквирск. уездъ*

Переписний лист першого Всеросійського перепису населення.
Джерело: суспільне надбання

польської культури, а народ зостався сам зі своєю некультурністю. Рух наш держиться майже виключно тільки поповичами, а матеріально підтримується двома-трьома капіталістами, що вийшли з низів. На дворянство, очевидно, нам треба махнути рукою, ми його вже не навернемо, а треба покласти надію на буржуазію, що впливає наверх з народних мас»¹.

Олександр II (1818—1881), імператор та самодержець всеросійський.
Джерело: суспільне надбання

¹ Чикаленко Є. Щоденник. 1907—1917 рр. Київ, Темпора, 2011. — 479 с. — С. 77—78. Запис 27 серпня 1909 року.

П. Куліш
(1819—1897).

Джерело:
суспільне надбання

І. Пулюй
(1845—1918).

Джерело:
суспільне надбання

І. Нечуй-Левицький
(1838—1918).

Джерело:
суспільне надбання

Підкреслюю: на 22 380 551 особу носіїв «малоросійської», тобто української, мови (за переписом 1897 року, ~ 90% — це неписьменне селянство) припадало 0 (нуль) україномовних газет, 0 (нуль) будь-яких навчальних закладів з рідною мовою навчання, 0 (нуль) примірників Святого Письма українською. Перше видання Біблії Пантелеймона Куліша, Івана Пулюя та Івана Нечуя-Левицького побачило світ у Відні аж 1903 року! Нагадую: ввезення україномовних книжок до російської імперії було заборонено ще Емським указом від 18 (30 травня) 1876 року, підписаним імператором Олександром II.

Як українці уявляли себе?

До чого це я? А до того, що в тогочасному руському / малоросійському народіві домінували нічим не обґрунтовані, міфологічні уявлення про себе, своє минуле, своє майбутнє. Значною мірою це зберігається донині, причому міфи різного походження та віку гостро конфліктують між собою. Одна з найгарячіших ділянок цього «фронту» — проблема походження українського етносу / народу / нації. Факт існування такого народу не підлягає сумніву, бої на знищення опонентів ведуться навколо проблеми часу та місця його виникнення.

Згідно з академічним визначенням «Енциклопедією Історії України», *«нація (від лат. *natio* — рід, плем'я) — спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей»*. Поза сумнівом: ми, як народ, маємо по вінця і *«символів»*, і *«комплексів цінностей»*. Відкритими для широких кіл залишаються питання: де саме, ким і коли вони були сформовані? За часів Київської Русі? Галицько-Волинського князівства? Великого князівства Литовського? Речі Посполитої? Австро-Угорської монархії? російської імперії? Численних державних утворень в 1917—1920 роках? В часи існування УРСР 1919—1991 роках?

Насмілюся припустити: основна маса *«символів»* та *«комплексів цінностей»*, які до сьогодні існують на

Нація — спільнота людей, об'єднана певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей.

рівні як суспільної, так і індивідуальної свідомості, були сформовані головним чином після встановлення тут більшовицького режиму. Після 1991 року до тої суміші додали інші, сформульовані на інших підвалинах в українській діаспорі (головним чином в США та Канаді) та мало поєднані з попередніми. У 1993 році було опубліковано збірку виступів, статей та інтерв'ю одного з «батьків» нашої Незалежності Івана Степановича Плюща з промовистою назвою «Хто ми і куди йдемо?».

Іван Плющ про смисли незалежної України

За два роки після другого проголошення Незалежності 24 серпня 1991 року (перше відбулося 16 липня 1990 року) Голова Верховної Ради озвучив фундаментальну, системну проблему новопосталої європейської держави та її громадян: відсутність розуміння сенсів їх існування. І це не була обмовка!

За 8 років, у вересні 2011 року на урочистому засіданні Верховної Ради України, присвяченому 20-річному ювілеєві ухвалення Акту Незалежності, Іван Степанович заявив: *«Найбільшою причиною наших життєвих негараздів є світоглядний вакуум, який не дозволяє нам сформувати не народ, не населення, не*

громаду, а політичну націю». І ніхто йому тоді не заперечив! Мало того, заперечень не з'явилося ані на двадцятому році Незалежності, ані на тридцятому! Немає їх і сьогодні.

Що таке смисл?

Не можна ж бо вважати сенсом існування держави задекларований намір вступу до ЄС та НАТО. І це так тому, що обидві інституції (і не тільки вони) є тільки інструментами, а не смислами — як ножиці, автомобілі, телефони, кредитні картки та інші предмети та явища, які оточують нас кожного дня і за допомогою яких ми вирішуємо буденні й не тільки проблеми. Натомість смисл — це дещо інше. Згідно з Академічним тлумачним словником української мови, *«смисл — це уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь; роль, важливість чого-небудь; внутрішній зміст, суть чого-небудь; значення; мета, завдання, призначення чого-небудь»*.

Насмілюся висловити гіпотезу: внутрішній смисл існування держави полягає (або мав би полягати) виключно і тільки в тому, щоби забезпечити захист, розвиток природних прав громадян (тобто прав, які автоматично випливають із самого факту народження людини), створення умов для їх сталого розвитку. У цьому контексті політичний устрій, органи влади, збройні сили, суди, медична система, громадський або індивідуальний транспорт тощо є тільки інструментами для реалізації вищеозначених смислів.

ЗМІСТ

<i>Розділ 1. Початкові питання</i>	3
Переднє слово	3
Українці та «українська справа: початки»	4
Як українці уявляли себе?	8
Іван Плющ про смисли незалежної України	10
Що таке смисл?	11
Що таке «нація»?	13
Українці СРСР/УРСР	15
Українці Незалежної України	16
Українці: 2014 рік	18
<i>Розділ 2. Початкові відповіді</i>	19
Переписи населення та ухвали РКП(б)-ВКП(б).	19
Що таке «національно-визвольні змагання» і скільки їх було?	28
Про автора/авторів терміну «українізація»	29
Скільки «українізацій» було/могло бути?	31
Хто був ініціатором проголошення незалежності УРСР у 1990—1991 рр.?	33
М. Грушевський і «українізація» Галичини	33
«Українізація» і більшовики	35
«Національно-визвольні змагання» і громадянська війна	37
Скільки учасників «змагань» брали участь в громадянській війні?	38
Підсумки «змагань»	39
Питання від автора	40
Пропозиція від автора.	41
<i>Розділ 3. Хто такі «малороси»</i>	42
Хто такі «малороси», де і коли вони з'явилися?	42
«Славеноруський народ», православне духовенство та Петро I	44

«Малоросія» на мапі	48
1917 рік: Українська Центральна рада	49
Розділ 4. Етнічна ідентичність: Європа	52
Розділ 5. Етнічна ідентичність. Україна	56
Розділ 6. Україна у складі імперій. Габсбурги	57
Королівство Галичина. Початки «українізації»	57
Галицькі «українізатори»: особи.	62
«Українізація»: Спілка Визволення України та інші	66
Розділ 7. Україна у складі імперій. Романови	68
Україна та Романови-Гольштейн-Готторпи	68
«Одна, єдина, нероздільна, вільна самостійна...»	74
Національний політикум	76
Національний інтелект	78
Розділ 8. Люди та гроші	81
«Національно-визвольні змагання»: скільки?	81
«Національно-визвольні змагання»: учасники	82
«Національно-визвольні змагання»: здобутки селян	84
«Національно-визвольні змагання»: здобутки пролетарів	86
«Національно-визвольні змагання»: команди учасників	87
Розділ 9. 1917—1920 роки	91
Українська Центральна рада: народження та статус	91
Іван Стешенко і «українізація»	96
Микола Василенко і «українізація»	99
В'ячеслав Липинський і «українізація»	102
Симон Петлюра і «українізація»	103
Розділ 10. УСРР — люди (1919—1930 роки)	105
«Національно-визвольні змагання»: глядачі	105
«Національно-визвольні змагання»: судді	108
«Національно-визвольні змагання»: жертви	110

Розділ 11. «Українізація» по-більшовистські	113
«Українізація» УСРР і більшовики: навіщо?	113
«Українізація» УСРР: національна чи соціальна?	116
Більшовицька «українізація»: теорія	117
КП(б)У і «українізація»	120
Більшовицька «українізація»: практика	123
Більшовицька «українізація»: перші досягнення	125
Більшовицька «українізація»: проблеми	126
Більшовицька «українізація»: інтелігенти	129
Більшовицька «українізація» як системна проблема	131
Більшовицька «українізація»: інструменти	135
Розділ 12. Політбюро ЦК КПУ	137
Партійна еліта радянської України: спроба квантифікації	137
Комуністична армія «українізації»	140
Комуністична армія «українізації»: командування	143
Висновки	146
Додаток 12.1 Список членів Політбюро ЦК КП(б)У	147
Додаток 12.2 Члени Політбюро ЦК КП(б)У 1919—1941 рр.	154
Розділ 13. ОДПУ/НКВС. Головний інструмент	168
ОДПУ/НКВС: головний інструмент «українізації» УСРР	168
ОДПУ/НКВС: скільки?	170
ОДПУ/НКВС: хто?	173
Висновок	174
ОДПУ/НКВС: керівні персони	175
Додаток 13.1. Список молодшого та середнього командного складу Київського УНКВС	186
Додаток 13.2. Список молодшого та середнього командного складу Харківського УНКВС	208
Розділ 14. Літературна (радянська) Україна	230
«Розстріляне відродження»: Ю. Лавріненко	230
«Розстріляне відродження»: скільки?	232

«Розстріляне відродження»: хто?	236
Освітні інструменти «українізації»	239
«Українізатори» УСРР: штрихи до портрету	240
Куратори «українізаторів» УСРР	244
Додаток 14.1 Біографічні довідки українських діячів культури на теренах УРСР	248
Додаток 14.2 Список письменників-учасників літературних об'єднань	298
Об'єднання	332
Розділ 15. За межами УСРР	346
Некомуністичне «нерозстріляне» літературне «відродження»	346
Додаток 15.1 Учасники з'їзду українських письменників. Львів, 1898 р.	352
Додаток 15.2 Члени Товариства письменників і журналістів ім. Івана Франка	358
Додаток 15.3 Український таємний університет у Львові	360
Додаток 15.4 Учасники літературного об'єднання «Листопад»	362
Додаток 15.5	364
Додаток 15.6 Учасники літературного об'єднання «Дванадцятка»	369
Додаток 15.7 Учасники літературної групи «Танк»	372
Додаток 15.8 Празька школа	374
Розділ 16. Чому письменників загнали в стійло єдиної загальнодержавної Спілки	379
«Поки що народ безграмотний, з усіх мистецтв для нас найважливішими є кіно та цирк»	379
Розділ 17. Неоковирні висновки	384